

H Y L L I I D R I T Ë S

E PËRKOHSHME KULTURORE - LETRARE

EDITORIAL

Vlera e mendimit vetjak 3

GJUHËSI

Bardhyl DEMIRAJ

Grimca biografike për autorët tanë të vjetër 6
V. Ndue Babi (1659 – 1728)
VI. Gjergj Engjëll Radovani (1733-1790)
VII. Vincenzo Basile SJ (1811-1882)

Evalda PACI

Kuvendi i Arbënit (1703), një kapërcyell i rëndësishëm 50
në historinë e shkrimit shqip

STUDIME LETRARE

Martin CAMAJ

Aktualizimi i poezisë fishtjane 60

Alfred ÇAPALIKU

Afri e dallime mes Camajt e Ungarettit 65

Lisandri KOLA

Mbreti i Tules nga Ndré Mjedja 69
(paradigma karduçiane e përkthimit)

Tringë DUKAGJINI

Simfoni 78

STUDIME HISTORIKO-LETRARE

Ledri KURTI

At Zef Valentini dhe Shqipëria brenda tij 87

ARKEOLOGJI

Gëzim HOXHA

Kisha e "Shën Mëria e të Ngjitunit në Qiell" e Kaçës dhe Naraçit 96

HISTORI

Lucia NADIN

Venezia, anno 1503: concessione di Arche di Sepoltura alla Scuola degli Albanesi nel primo Chostro del Convento dei Frari. Il dato in un complesso scenario 111

Edmond MALAJ

Dëja në Mesjetë 122

Paulin MARKU

Ndihma e Italisë në ngritjen e ekonomisë shqiptare gjatë viteve (1925-1932) 149

BRILANTE BIBLIKE

Át Daniel GJEÇAJ, OFM

Libri i Fjalëve të Urta (Proverbave) 164

BOTIME TË REJA - REÇENSIONE

Anila OMARI

"Doktrina e kërshen" e Gjon Kazazit dhe botimi kritik i saj (Shënime mbi librin e Bardhyl Demirajt "Gjon P. Nikollë Kazazi dhe "Doktrina" e tij, ASHAK, Prishtinë, 2006) 190

NEKROLOGJI

Willy Gjon Kamsi (1926-2017) 198

ARKIVI I HYLLIT

Át Anton HARAPI, OFM

Letër-qarkore drejtue famullitarëve të Provincës Françeskane Shqiptare 200

Át Donat Kurti, OFM

Nji permbledhje e shkurtë rregullash njerziet 213

VII. Vincenzo Basile SJ (1811-1882)

*“Diftova mjaft dashtniin qi kam per
juu; tash ju perket me pergjegj mue.”*
(Basile 1845 5)

Fjalë hyrëse

Le të kumtojmë diçka më shumë për Vincenzo Basile-n (= shq. *Vinçenc Bazile*), anipse nuk e kemi lënë pa i lakuar emrin sadopak në një studim të paradokohshëm, bash kur morëm në analizë prurjet e sivëllait të vet, Giuseppe Ignatio Guagliata-s SJ (= shq. *Zef Ign. Gualiata*), në kulturën e shkrimit shqip të shek. XIX në arealin e Veriut. (Demiraj 2015 24vv.) Aty kemi vënë oroe, ndër të tjera, se të dy ndajnë së bashku ato të mira e të liga që u preu fati, kur i zbriti në Shkodër në vitet 1841-1843 me mision për të ngritur tëbanat e para të Urdhrit Jezuit, sikurse – siç edhe pritej (!!!) – të hapnin po aty shkollat e para për carrokët e besimit katolik në atë qytet. Këtyre të mirave lejohemi t’u shtojmë tash pa rrudhur buzë e mbledhur vetulla edhe botimin e njëkohshëm dy vjet më vonë (1845) në Romë, të dy librave të tyre shqip, me të cilët të dy rihapën njëherësh siparët e pluhurosur të kulturës së shkrimit shqip në Shqipërinë e Veriut në shek. XIX.

Prashtu nuk i shtëmangemi dot, përkundrazi vetëm saktësojmë me një detaj shtesë synimin e këtij shkrimi modest, duke mëtuar tash, se ishin pikërisht këto dy botime, të cilat u bënë shkas për shkruesin e këtyre radhëve me u marrë konkretisht e në vazhdimësi edhe me jetën e aktivitetin fetar si edhe me angazhimin e tyre social-intelektual në Shqipëri. Veçse një ndërmarrje e tillë përcjell vetiu thjesht dhe vetëm ato të liga që u desh të përjetonin këtu të dy këta barinj shpirtërorë, sikurse i gjithë misioni jezuit në fazën e tij të parë, i cili nuk zgjati më shumë se dy vjet, shi kur u desh të iknin turravrap vet’ i tretë, bashkë me Salvatore Bartoli-n, duke i lënë përfundimisht Dheut të Shqipes pendlat e korbit të bardhë. (Murzaku 2006 212vv.) Por jo vetëm kaq dhe jo vetëm atëbotë: zezonën e dytë, shpirtërisht po aq të dhimbshme, e përjetuan të dy këta autorë duke e parë nga lart, bash në gjysmën e dytë të shek. XX, kur – edhe pse citohen ashtu rrallë e për mall (Shuteriqi 1976 245) – linçohen keqas si pjesëtarë të ‘urdhrit famëkeq’, që vjen me thashunë shqip të Urdhrit Jezuit me ngulim në Shqipëri. Dhe ishte pas gjase ky vlerësim paraprak që i ndërkalli këta emra përfundimisht në indeksin e autorëve të ndaluar si fazë nismëtare e atij procesi afatgjatë që përkon

në kohë me galvanizimin e trurit intelektual-akademik shqiptar, një dukuri kjo sa e natyrshme aq edhe e neveritshme e dhunës strukturore informale të kohës, të cilën jemi mësuar ta ngjerojmë ndërkohë si *damnatio memoriae* ase në emfazë si *shpëlarje e trurit*. Suksesi i këtij procesi është bërë më se i dukshëm dhe po aq i prekshëm në kohën tonë të të ashtuquajturit *tranzicion kulturor shqiptar*, i cili përkon jo rastësisht me zezonën e tretë të radhës që përjetojnë ndërkohë të dy këta autorë sikurse shumë e shumë e shumë sivëllezër të vet, të fshirë tashmë (pa) vetëdijshëm, por thuajse njëherë e përgjithmonë nga kujtesa historike-intelektuale shqiptare, bash ashtu siç i vuajmë sot e gjithë ditën, kur shfletojmë do doracakë ase vademekume zyrtare-akademike shqip të natyrës së “Fjalor Enciklopedik Shqiptar”, sidomos në ribotimin e tij (ASHSH, Tiranë 2008/9), me redaktor përgjegjës filologun tashmë në pension Emil Lafe, pas gjase edhe në cilësinë e njohësit të thelluar të kulturës së shkrimit shqip në kohë e hapësirë.²⁰

Dhe është më se e kuptueshme, që këto rrethana aspak fatlume të kenë ndikuar si efekt domino edhe në mungesën e interesimit për një lexim kritik-filologjik sado të përciptë të veprës së tij: “Ruga e Parrisit. Calzuem kersctévet Arbniis prei P. Vincenzit Basile t’ Sciochniet Jesus” (= shq. let. *Rruga e Parajsës. Kallëzuar të krishterëve të Arbërisë prej At Vinçenc Baziles të Shoqërisë së Jezusit*), e cila pa dy herë dritën e diellit në Romë si botim i Kongregacionit të Shenjtë të Propaganda Fide-s (1845, 1873) e që e kemi bërë objekt vëzhgimi në këtë shkrim. Sfondi historik-kulturor, në të cilin u përftua vepra, paraqitja dhe përshkrimi i saj sado i thukët, sikurse edhe ndonjë vërejtje e natyrës kritike-filologjike mbi tekstin e rrjedhshëm shqip përbëjnë gjithsesi së bashku qëllimin e tij kryesor, i cili si i tillë nuk mëton aspak të rrokë përmasa ballore.

Përmblodhëm kështu objektin dhe synimin tonë modest në këtë studim, duke shprehur njëherësh dëshirën dhe shpresën e mirë se

²⁰ Të dyja këto faza i përjetojmë qartë në dy botimet e këtij fjalori: a) i pari (ASHRSH, Tiranë 1985) si pjesë përbërëse e procesit të shpëlarjes së trurit; ndërsa b) i dyti (ASHSH, Tiranë 2008/9) si pjellë e suksesit të atij procesi. (hollësisht Demiraj 2016a/b) Lidhur me atributet që i vesh vetes redaktori përgjegjës i FESH 2008/9, lexuesi mund të konsultojë vetë laudation e tij në këtë fjalor (bl. II, f. 1448v.: Lafe, Emil: 40 rreshta).

mund të nxisim dikur, në një të ardhme mundësisht të afërt, kërkime të mirëfillta arkivore lidhur me rrethanat e përfundimit të veprës, sikurse edhe me aktivitetin kulturor-intelektual të autorit të saj në Shqipëri. Por le të ndalemi fillimisht në do grimca të natyrës biografike mbi vetë autorin.

Grimca biografike mbi Vincenzo Basile-n

Burime të sigurta mbi personin në fjalë mundësojnë në radhë të parë aktet *Annali siculi* (bl. IV: 1840-1844; Palermo 1908, f. 34vv.; 81v., 116v.; 160, 224) e sidomos një studim i mirëfilltë bio-bibliografik me autor Mijo Korade-n SJ (1982 106vv.),²¹ historian i mirënjohur i Kishës Katolike në Kroaci dhe sivëlla jezuit i autorit tonë, i cili mbështetet në dokumentacion të pasur arkivor që e citon në fusnota, madje një pjesë sish e boton në shtojcë të punimit. Lidhur me aktivitetin e Basile-s si drejtues (= “superior”) i misionit jezuit në Shqipëri (Shkodër: 1841-1843), për këtë fazë, aq sa dimë, i detyrohemi sigurisht punës së ngulmët të Ines Murzakut (2006 67vv.; 108vv.) dhe Markus Peters-it (2007 51v., 64, 297), ndërkohë që ndonjë të dhënë shtesë mbi familjen dhe vitet e tij të feminisë kemi mundur t’i fiksojmë në ndonjë faqe interneti, pra pa mundur të verifikojmë në detaj saktësinë e kumtit elektronik në kohën tonë.²²

Asgjëmangut, Korade (1982 106) na mëson që në hyrje të punimit të tij datën e saktë të lindjes, ndërkohë që vendlindja dhe familja përkojnë në disa burime bashkë.²³ Prashtu, sipas tij, Vincenzo Basile lindi më 28 dhjetor 1811 në Siculiana të dioqezës së Agrigenti-t (deri më 1927: <Girgenti>) në Sicili, në një familje vendase me nënë Vita Schembri Volpe-n dhe baba Pasquale Basile-n me profesion administrator tokash. Familja dhe fati i saj janë të fiksuara njëherë e mirë në kumtin sikulian të kohës: “Ni la casa di Vasili tutti monaci e parrini, missionari Gesuiti e Liguorini, ci nni fu unu spiziali ca nun si vosi maritari” (: “Në shtëpinë e [Pasquale] Basile-s të gjithë murgj e priftërinj, misionarë jezuitë dhe liguorinë; na ishte dhe një farmacist që nuk donte të maritohej.”) Dhe është fakt që kjo familje e madhe nuk mundi të degëzojë dot lirin e vet të gjakut, edhe pse në të u lindën plot pesë djem. Ndër ta, tre vëllezër: Onofrio, Salvatore dhe Vincenzo ynë, përjetuan qysh në moshë të re Thirrjen Hyjnore, ndërsa dy më të rinjtë Giuseppe (mjek i Garibaldi-t) dhe Luigi iu përkushtuan qysh në të ri sipas rastit vetëm mjekësisë, politikës dhe farmacisë.

²¹ Falënderoj me këtë rast mikun dhe kolegun tim Joachim Matzinger që më vuri në dispozicion një kopje të skanuar të këtij punimi.

²² Khs. ndër të tjera: <<http://www.metesiculiana.org/2013/08/basile-vincenzo-1811-1882.html>>

²³ Ndër të tjera: *Annali siculi*, bl. IV 35.

Dëshira dhe synimi i të atit ishte që edhe Vincenzo të bëhej mjek. Por ja që hesapet i kishte bërë pa hanxhinë, meqë ky djalë 'kryeneç' u dorëzua në moshën 16 pa lejen e tij në Urdhrin Jezuit, duke u regjistruar rishtar më 14 qershor 1827 pranë Casa Professa në Palermo. Aty studioi me pasion vite të tëra filozofi (1831-1833) e në Marsala teologji (1836-1839), duke u thelluar edhe në zotërimin dhe perfeksionimin e latinishtes. Pas fitimit të një përvoje solide në mësimdhënie dhe predikim në misione të ndryshme të provincës amë (Alcamo, Marsala, Palermo etj.) si edhe gjatë disa udhëtimeve në vende të ndryshme pelegrinazhi ai vihet në dispozicion të Urdhrit si misionar i Etërve Jezuitë.

Me këtë funksion do ta ndeshim Basile-n së pari, në fillim të vitit 1841, në Shkodër – i ftuar zyrtarisht prej ipeshkvit të asaj dioqeze, Imz. Luigi Guglielmi –, ku vendoset në krye të misionit të parë jezuit në Shqipëri si "superior" i grupit të përbërë prej tre vetësh, pra së bashku me dy sivëllezërit e vet që përmendëm më lart: P. Giuseppe Ign. Guagliata dhe P. Salvatore Bartoli. Në kuadër të këtij misioni fillon e zhvillohet aktiviteti i tyre disadrejtimësh: a) arsimor: me synimin farëmirë të themelimit të një kolegji me (konvikt dhe) kapacitet deri në 200 rishtarë; b) meshtarak: me mbarështimin e besimit në bashkësinë e krishterë të qytetit, dhe c) social: me përkujdesjen shëndetsore të popullsisë së gjithë qytetit. Por siç e kemi cekur dikur gjetkë: "... ishte bash kjo ndërmarrje fanmirë që iu kthye vetë misionit si bumerang ogurzi: Jo më larg se gushti i vitit 1843, pra diçka më shumë se dy vjet pas ngulimit të tij të parë në Shqipëri, duke përfshirë këtu edhe gjashtë muaj ngujimi në ambientet e banimit të zëvendës-konsullit austriak, Vincenzo Ballarini-t – për t'i shpëtuar së ashtuquajturës "revoltë popullore", e cila përjetoi si pikë kulmore shkatërrimin në themel të ndërtesës së porsapërfunduar që ishte parashikuar si seminar jezuit – [...]” misioni detyrohet të mbyllë paraprakisht dyert e veta në Shkodër,²⁴ ndërkohë që anëtarët e tij u shpërndanë: Guagliata dhe Bartoli u vendosën fillimisht në Romë, por dikur më vonë i pari u rikthye me lang e me plang në Palermo/Sicili, ndërsa të dytit i ra fati me marrë rrugën e misionarit përtej detit, drejt e në Guatemala,²⁵ ku i humbi nami e nishani. Vetë Vincenzo Basile u transferua fillimisht – deri në vitin 1845 – në Ragusa (= sot <Dubrovnik>) me kërkesë të ipeshkvit të atyshëm Tomo Jederlinić.

Në vitet 1845-1852 Basile-n e ndeshim si meshtar në Gradac të Hercegovinës e më pas, deri më 1859, edhe si "superior" i misionit jezuit në Trebinje, ku mbarështoi – duke lëvizur gjithherë kaluar mbi mushkë – një famulli të shtrirë në plot 28 fshatra. Më 1865

²⁴ Hollësisht Murzaku 2006 67vv.; 108vv.; Peters 2007 51v. Për riardhjen e Urdhrit Jezuit në Shkodër në vitin 1856, shih së fundi Peters 2007 53.

²⁵ Annali siculi, bl. IV, f. 224 (§ 106).

emërohet Visitator Apostolik me funksion ipeshkvi në atë dioqezë, ku administron një bashkësi të krishterë me mbi 3000 frymë. Pas një qëndrimi të shkurtër në Sicili (1859-61) për arsye shëndetësore rikthehet përsëri në tokë të krishterë kroate si at shpirtëror (Požega), si edhe konsulent dhe drejtues kongregacionesh të ndryshme fetare (Malpaga dhe Zemunik pranë Zarës). Më 1872 ishte Imz. Domenico Turano, arqipeshkvi i Agrigento-s që iu drejtua me një kërkesë në formë lutjeje me shkrim Padre Generale-s së Shoqërisë së Jesus-it me seli në Romë për ta transferuar Padre Basile-n në dioqezën e vendlindjes. Kërkesa iu miratua. Aty Basile vijoi të predikojë vite me radhë, duke zhvilluar ushtrime spirituale sidomos në kohën e kreshmëve në misionin e Agrigento-s, sikurse edhe në ato të Siracusa-s, Palermo-s dhe Trapanit. E vijoi këtë aktivitet edhe më 1880, me rastin e pelegrinazhit në Tokën e Shenjtë në Seminarin e Jerusalemit.

Basile ndërron jetë më 3 mars 1882 në Pia Casa del Bocone del Povero të Shën Markut në Palermo. Korpi i tij gjen prehjen e fundit në varrezën familjare të Santo Spirito di S. Orsola në Palermo. Me rastin e mortit gazeta "Sicilia Cattolica" e dt. 6/7 mars 1882 shkruan, sa vijon: "Col più grande dolore si è intesa nella nostra città la morte del carissimo e santo missionario, il Padre Vincenzo Basile, tanto caro a quanti lo conobbero, tanto benemerito della Chiesa e decoro dell'Ordine cui apparteneva e che fu un vero apostolo nel corso della sua vita esemplare [...]". Për kohë të gjatë u ruajt në kujtesën kolektive sikuliane kandi i pazakonshëm i predikimit të tij që përqasej shpesh me atë të një shenjtori: "La predicazione del Padre Basile non è comune, ma è come quella di un santo."

Vepra në sfondin e saj kulturor-historik

Sa i përket botimit të tij shqip: <Ruga e Parrisit. Calzuem kersctënvët Arbniis prei P. Vincenzit Basile t' Sciochniet Jesus. N' Rom, te Stampùemin t' Scëtitit Cuvèn de Propaganda Fide. 1845> (144 f.), sigurisht që në këtë rast nuk kemi të bëjmë aspak me një lule të parë dhe të fundit që solli beharin e kulturës shqiptare në shek. XIX. Ky libër rezulton gjithsesi të jetë i vetmi në gjuhën shqipe që mban firmën e tij, anipse përjetoi si i tillë edhe një herë të dytë dritën e botimit në shtypshkronjën e Kongregacionit të Shenjtë të Propaganda Fide-s (Romë 1873 118 f.). Përndryshe titujt e botimeve të tjera që mëtojnë autorësinë e tij i ngjerojmë vetëm në kroatisht, ndër to do libra të natyrës asketike dhe syresh lutjesh, khs.: "Razmišljaj ovo dobro" (1844 me tri botime, si përkthim në kroatisht i Bartol Baudrand "Pensez y bien"), "Molitvenik za katolička poslanstva" (= "Libër lutjesh për misionin katolik", 1861 – katër botime), "Važni uzroci" (= "Arsye të

rëndësishme”, 1864 – me autor Antun Kanižlić) etj. Hollësi për këta tituj²⁶ mësojmë sidomos prej Korade-s (1982 154), i cili mëngon të kumtojë gjithashtu se shi ideja nismëtare e Basile-s ishte ajo që nxiti kardinalin Juraj Haulik, arqipeshkëv i Zagrebit, të themelojë më 1867 Shoqatën Letrare të Shën Jeronim-it, e cila ka mbështetur mbi 1000 botime kroatisht.

Këtë vend të bekuar që gëzon me kohë dhe ndërkohë autori ynë në historinë e letërsisë dhe të kulturës së shkrimit kroat në gjysmën e dytë të shek. XIX na mbetet ende sot e gjithë ditën detyrë me e gjurmuar e qëmtuar nëpër ata shpërgënj të shkelur e të tretur (pa)vetëdijshtëm në historinë e kulturës së shkrimit shqip për këtë periudhë. Me këtë rast lejohemi vetëm të ricitojmë konstatimin e mësipërm se është pikërisht ky libër, së bashku me katekizmin e vogël shqip të Guagliata-s, njëri ndër ato dy botime solide që rihapën në shek. XIX, shi më 1845, siparët e kulturës së librit shqip me destinacion arealin kulturor të Veriut katolik shqiptar. (Demiraj 2015 24vv.) E për të dyja këto botime na bëhet pas gjase sebeb, pra jo rastësisht, vetëm një emër: autori ynë dora vetë, kur ndodhej atëbotë në Romë, e ku përgatitej për të hapur misionin jezuit në Trebinje. (sh. më lart) Këtë nismë fanmirë e ngjërojmë në modestinë e pendës së vetë Basile-s, pra me dhimbje, bash ashtu siç e kumton ai në fjalën hyrëse të veprës së vet (f. 3-5), të cilën po e riprodhojmë të plotë, si vijon:

/T' mirvet kershtënvvet Arbnīs.

O t' kershtent e mī, dashtnushm n' Jesu Krishtin!

Nonse une me shoqt e mī jam largue, tash jan dy vjet, prej jush e prej Arbnīs, pro nuk kam harrue njimen as jū, as nevojt tuja. Oh! se mujshni me dit sa kam lut, tuj kjā perpara Jesu Krishtit e Zojes e bēkueme per me lyp shka ju dishironi per t' mir shpirtnavet tuj e per mā t' madhen lumnīn [e] Zotit! Por nⁿeri tash Zoti nuk ka fal hirin [e] dishiruem; do me than qi mkate ~tona jan shum e fort~ rana. Adhrojme prā me t' pervūjt t' shpirtit, mshehen e t' pā-sosmen vulnesen e tū; e thona shpesh e me gjith zember: *U bāft vulnesa [e] Tinzot!* Por mos tretni shpnesen: lutni, ah! lutni shpesh e me fē. Ka me ardh nⁿe mram koha [e] gzimit; perse Zotyn sakt ka premtue, qi tuj lut gjithmon, xiret shka lypet.

Per me iu ngushlue edhe prej s' largut, n' at ças qi kam mri ktu n' Rom, menⁿova shpejt me bā me shtampue dotrinën e kershten, aq dishirue prej jush e q' ishte shkrue me shum

²⁶ Shkruesi i këtyre radhëve nuk ka pasur rastin dhe fatin të shfletojë ndonjërin ndër këto botime (tashmë të rralla) kroatisht të autorit.

dashtnī prej shokut tem P. Zefit Ign. Guagliata. Marova at pun, por zembra eme nuk ishte hoshnut mjaft; dishirojshe une pos mpsimit kti librit edhe me ju kalxue si me lut Tenzon n' nadjë e n' mramje, shka me than tuj pā mesh, si m' u rfyë e m' u kungue mir; me një fjal une dojshe me ju diftue rugen e parrizit per sebet t' lutunavet. Me hir Tinzot marova edhe ket pun e tash me t' madhe dashtni iu çoj e t' parin e t' dytin librin. O t' kershtent e mī, t' dojte Zotyn, qi une tuj ju prī per rug t' parrīsīt, mujshni ju, si shpnesoj edhe per mue, me mri aty n' parrīs!

Diftova mjaft dashtnīn qi kam per jū; tash ju perket me pergjegj mue, tuj lut Tenzon per t' mir tem e t' shoqvet e mī. Menⁿoni n^e mram qi une jam [...]

Prej Roms,

N' dit 25 t' Marcs, n' vjet 1845.

Miku juj besnik e i vertet

P. Vinçenc Basile

T' Shoqnijet Jesus./

Siç mësojmë edhe nga paragrafi i dytë i kësaj fjale hyrëse, autori ynë, dikur i dëbuar me dhunë nga Shqipëria, i kumton besimtarit shqiptar, ndër të tjera, rolin e tij vetë në botimin e dy librave të parë shqip në shek. XIX e që kishin për destinacion arealin kulturor të Veriut katolik shqiptar. Ky areal ishte ngërthyer atëbotë në radiusin e përkujdesjes së të ashtuquajturit *Protektorat i Kultit* (= "Kultusprotektorat"), e që jete si i tillë nën autoritetin e Derës së Habsburgut si edhe nën ndikimin e fuqishëm të Kurisë së Shenjtë.²⁷ Parë nga kjo perspektivë e në mungesë të dokumentacionit arkivor, lejohemi të përsiasim gjithashtu se këto dy botime ishin pas gjase pjesë e atij programi formues-arsimor – në zanafillë afatgjatë (!!!) – të misionit të parë jezuit për mbarështimin e grigjës së besimtarëve të krishterë në Shqipëri. Andaj nuk kemi përse bëjmë aspak çudi, kur autori ynë kumton në këtë paragraf se të dy librat u botuan së bashku për të plotësuar njëri-tjetrin. Dalja në dritë e të dy librave në të njëjtin vit (Romë 1845), sikurse një ribotim i tyre po të njëjtin vit (Romë 1873)²⁸ e tumirin pa vrasamendje këtë përsiatje, anipse hetimi i kronologjisë së hartimit dhe përmbarimit të njërit apo tjetrit tekst nuk mund të vështrohet assesi si çështje e mbyllur njëherë e mirë. Le të ndalemi pra në vijim sado përciptas në këtë çështje, ku do të përqendrohemi kryesisht në historikun e veprës, përshkrimin, përmbytjen dhe strukturën e organizimit të saj.

²⁷ Shih së fundi për këtë çështje me letërsinë shkencore përkatëse në Demiraj 2012 3vv.

²⁸ Kërkimet tona lidhur me një ribotim të mëparshëm të kësaj vepre, sikurse në rastin e doktrinës së Guagliata-s (Romë 1856 – bot. i dytë) nuk kanë pasur sukses.

Dy fjalë mbi historikun e veprës

Kur e hartoi tekstin Basile? Një pyetje kjo e vetvetishme, e nxitur deri diku edhe nga rrethana që Basile – ndryshe nga sivëllai i vet, Guagliata – nuk rezultoi të ketë pasur ndonjë dell ase damar gjaku të shprishur arbëresh e si i tillë të kishte pasë njohur e mësuar qysh në fëmëni arbërishten si gjuhë e nënës. Përndryshe moti i misionimit, sikurse edhe koha e shkurtër e angazhimit të tij aktiv në Shkodër mund të shoqërojnë me pikëpyetje ngjërimit e tekstit, nëse është hedhur vërtet në letër prej pendës së tij. Gjithsesi, përderisa nuk kemi ndonjë arsye të fortë e të faktësuar me dokumentacion arkivor, por sidomos të nxitur nga prurjet e tij të pazakonshme në gjuhën kroate, nuk kemi përse të relativizojmë assesi autorësinë e vetë tekstit, duke bërë hasha emrin e P. Vincenzo Basile-s.

Në këto rrethana lejohemi të rrudhim problematikën editoriale vetëm në kronologjinë e hartimit, përkatësisht të dorëzimit të tekstit në shtyp. Asgjëmangut, fillimisht mjafton një përjasje e parë, e bërë me librin e Guagliata-s edhe nga kjo perspektivë, duke hedhur kështu në debat kronologjinë e hartimit të tekstit bashkë me procedurën e vetë botimit. Kështu, siç kemi vënë oroe më parë në studimin tonë mbi doktrinën e krishterë të Guagliata-s, viti i botimit të këtij katekizmi: Romë 1845, nuk korrespondon aspak me atë dritë jeshile (= *nihil obstat*) që dhanë atëbotë e japin zakonisht sot e gjithë ditën censorët përkatës këso rasash. Në rastin e Guagliata-s feks p.sh. në fund të tekstit (f. 296) emri i provikarit të përgjithshëm të Dioqezës së Shkodrës, Don Pal Ramadanit dora vetë, i cili hyn dorëzanë për vërtetësinë dhe pastërtinë e tekstit më 10 dhjetor 1842, bash në Shkodërloce.

A ishte përfunduar edhe teksti i Basile-s para 10 dhjetorit të këtij viti? Këtë detaj nuk kemi të drejtë ta mëtojmë hëpërhë, përderisa autori ynë firmos fjalën e tij hyrëse: /N' dit 25 t' Marcs, n' vjet 1845/ (f. 5), ndërsa *nihil obstat* është firmosur pa shënuar vend e datë nga dy emra të latinizuar shqipfolësish: <Marcus Galata / Augustinus Radovani> e që të dy në cilësinë: <Alunni S. C. de Propaganda Fide> (: "Nxënës të Kongregacionit të Shenjtë të Propaganda Fide-s", f. 144). Siç na rezultoi në shënimet e mbledhura dikur në Arkivin e Kolegjit Urban (Romë, shtator 2016) kemi të bëjmë këtu me dy seminaristë të mirëfilltë²⁹ shqiptarë, që ishin thujse në përfundim të studimeve teologjike në atë kolegji e si të tillë gëzonin pas gjase edhe të drejtën e dorëzimit në gjykimin e një teksti si censorë të institucionit të Propaganda Fide-s.³⁰

²⁹ E theksojmë këtë fakt, meqë emërtimi <Alunno S. C. de Propaganda Fide> përdorej atëbotë shpesh edhe si ofiq ndër barinj të shpirtërorë shqiptarë, të cilët kishin studiuar dikur në Itali në kolegjet që ndodheshin në varësi të Kongregacionit të Shenjtë të Propaganda Fide-s.

³⁰ Archivio del Collegio Urbano, Sec. VI, Dosja 1/3, fol. 27-35. Emrat e censorëve tanë janë

Ky konstatim është hëpërhë i vetmi që lejohemi të fiksojmë me siguri lidhur me historikun e botimit të tekstit,³¹ i cili me sa duket ka marrë formë e hedhur shtat pas 10 dhjetorit të vitit 1842, kur katekizmi i Guagliata-s kishte fituar ndërkohë lejen e botimit prej instancës zyrtare përkatëse në Dioqezën e Shkodrës.

Se në ç'masë është njohur, përhapur dhe shfrytëzuar vepra në qëllimin e vet zanafillës në Shqipëri, as kësaj pyetjeje derivate nuk jemi në gjendje sot për sot t'i japim përgjigje bindëse, sa kohë që mungon informacioni dokumentar. Megjithatë shpresojmë të mos jemi shumë larg ndaj së vërtetës, në rast se mëtojmë që edhe kjo vepër, së bashku me doktrinën e Guagliata-s, erdhi e u përdor në funksionin e vet burimor si tekst mësimor menjëherë pas rishfaqjes së etërve jezuitë në Shkodër (1856) dhe hapjes zyrtare të seminarit fetar në vjeshtë të vitit 1859. Këtë përsiatje e nxit gjithsesi edhe fakti që vepra ka përjetuar edhe një ribotim në vitin 1873.

Sigurisht që zhvillimet e përshpejtuara që përjetuan në vazhdimësi (edhe) në Shqipërinë e Veriut, institucionet e kultit e sidomos themelimi dhe aktiviteti i suksesshëm i Kolegjit Saverian (Shkodër më 17 tetor 1877) bënë t'i përcaktohej një tjetër pozicion kësaj vepre në çerekun e fundit të shek. XIX. E me këtë rast lejohemi vetëm të përsërisim të njëjtin vlerësim që kemi kumtuar dikur ndaj prurjeve të Giuseppe Guagliata-s në kulturën e shkrimit shqip të kohës, duke insistuar që "[...]as qesëndisim dhe as lëndojmë pendën dhe autoritetin e autorit tonë, në qoftë se mëtojmë që në hyrje të këtij studimi, që në shumë pamje ky botim mund dhe duhet vështruar tashmë i kapërcyer në funksionin e vet zanafillës si një libër mësimi [...]" (Demiraj 2015 25), ndërkohë që vendi i tij në trashëgiminë e kulturës së shkrimit shqip ndodhet ende në shpërgënjtë e hulumtimit.

Dhe është fakt që në studimet e derisotme të natyrës bio-bibliografike vepra dhe (shumë më rrallë) autori i saj citohen ashtu kalimthi me do të dhëna që në shumësinë e rasteve vetëm sa përsëriten te njëri ose tjetri studiues. Kështu p.sh. ndeshim vetëm titullin e kësaj vepre, pra pa emër autori, së pari te Vincenzo Dorsa (1847 132) e më pas edhe te Gustav Meyer (EWA 521) e si të tillë me radhë edhe te Manek-

regjistruar në fol. 34 me këto të dhëna personale: Nr. 83 Galata, Marcus (= shq. *Mark Gallata*): Dioq. e Lezhës; riti latin; lindur më. 15 maj 1810; regjistrimi në kolegji më 17 mars 1836; betimi më 2 shkurt 1841, largimi nga kolegji më 8 qershor 1846 si misionar në atdhe; dhe Nr. 91 Radovani, Augustinus (shq. *Agustin Radovani*): Dioqeza e Shkodrës, riti latin; lindur më. 15 shkurt 1819; regjistrimi në kolegji më 9 shkurt 1836; betimi më 2 shkurt 1841, largimi nga kolegji më 22 prill 1847 si misionar në atdhe.

³¹ Që teksti është përfunduar, përkatësisht përgatitur për shtyp si i tillë, këtë përfundim e nxjerrim tërthorazi nga një përlllogaritje e thjeshtë e të dhënave kohore që jep vetë autori në tekst, kur përshkruan kultin e Zojës së Shkodrës. Shih shën. 16.

Pekmezi-Stotz (1909 27), Rrota (1935 9 v.), ndërkohë që vetëm Camarda (1866 19), ndonëse nuk citon emrin e autorit, është i vetmi që i përcjell lexuesit të kohës dy pasazhe teksti nga botimi i parë (Romë 1845): 1. kulti i Zonjës së Shkodrës (f. 52), dhe 2. ndodhitë në qytetin e <Surite> (f. 59). Shuteriqi (1976 245) plotëson i fundit rrethin e historianëve të derisotëm në kulturën e shkrimit shqip, duke theksuar se ka kaluar nëpër duar vetëm një ksombël të ribotimit të veprës (Romë 1873).

Përshkrimi, përmbajtja dhe struktura e tekstit

Të dyja botimet janë në të njëjtin format (me tekst: 6,5 x 11 cm) dhe variojnë prej njëri-tjetrit vetëm sa i përket numrit të faqeve (1845 144 f. vs. 1873: 118 f.). Ky variacion nuk ka të bëjë aspak me tekstin, i cili riprodhohet si i tillë i plotë e me të njëjtin kod alfabetik edhe në botimin e dytë,³² por thjesht me tipin pas gjase më modern të shkronjave të shtypit, sikurse edhe me mënjanimin e ilustrimeve që shoqërojnë tekstin në botimin e parë.³³ Të dyja botimet i bashkon me njëri-tjetrin edhe një mungesë, që rezulton të jetë krejt e pafavorshme për do njohës të përciptë të letërsisë ekleziastike. I tillë është edhe shkruesi i këtyre radhëve, i cili e ka të vështirë të bëjë një përshkrim në detaj të përmbajtjes së tekstit, meqë libri nuk është parashikuar të ketë një pasqyrë të lëndës me/ose një indeks përkatës të çështjeve të ndryshme të ngërthyera në të.

I vetmi kumt informativ, i cili mëton deri diku saktësi në përshkrimin e veprës është paragrafi i dytë në fjalën hyrëse të autorit, ku, siç vumë oroe më lart, ai ngulmon se: /dishirojshe une pos mpsimit~ kti librit [= Doktrinës së Guagliata-s – B.D.] edhe me ju kalxue si me lut Tenzon n' nadjë e n' mramje, shka me than tuj pã mesh, si m' u rfye e m' u kungue mir; me një fjal une dojshe me ju diftue rugen e parrizit per sebet t' lutunavet./ Kemi të bëjmë pra në thelb më një libër mësimi shoqëruar së Doktrinës së Krishterë e që lidhet drejtpërdrejt me praktikën e jetës së përditshme të besimtarit, bash ashtu siç e kërkojnë rregullat që mbarështon institucioni i kultit të Kishës Katolike-Romake. Në to vend qendror zënë sidomos lutjet dhe radha e tyre përgjatë ditës, mënyra e pjesëmarrjes aktive në celebrimin e meshës, sikurse sjellja gjatë dhurimit të sakramenteve të Kungimit e të Rrëfimit, pra gjithçka që e orienton besimtarin në rrugën e amshuar drejt Parajsës.

Prashtu, siç edhe pritet, libri hapet me kreun e mëvëllimshëm /T

³² Një përjasje sado e përciptë e dy botimeve me njëri-tjetrin të lejon të fiksosh shtimin e numrit të gabimeve ortografike në botimin e dytë, të përfuara këto pa dyshim prej radhitësit në shtypshkronjë.

³³ Këto sidomos në ilustrimet e parashikuara në kreun e fundit "Udha Kryqs" (1845 129 vv.) që pasqyrojnë stacionet e pasioneve të Krishtit.

Lutuna/ (f. 6-56), që fillon: A) me lutjet që duan thënë në mëngjes, ku përpos sjelljes ndaj virtyteve teologjike, si: *Feja, Shpresa, të Dashurit, Pendesa, Premtimi, Falënderimi*; kemi edhe lutjet ndaj *Zonjës së Shenjtë dhe Engjëllit të Tinëzot* (f. 6-19); në vazhdim: B) lutje që duan thënë në mbrëmje, si p.sh. *Rruzarja* bash sipas radhës së përcaktuar gjatë ditëve të ndryshme të javës, ku janë fiksuar edhe radha dhe numri i lutjeve themelore: *Ati Ynë, Falemi Mri* si edhe *Lummi Atit* (f. 20-34); e më tej: C) lutje që duan thënë para se të shkohet në shtrat (f. 35-40). Në këtë kuadër rroken edhe lutjet që ndërlihen në vështrim retrospektiv me veprimet e kryera ndërkohë në jetën e përditshme: /Kujtimi t' mramevet tona/ (f. 40-56); e që ndjekin një radhë të caktuar ditët e javës, ndër to *Shëlbimi i Shpirtit* për ditë të diel, *Mëkati mortor* për ditë të hënë, *Morti* – të martën, *Gjyqi i fundit* – të mërkurën, *Ferri* – të enjten, *Parajsa* – të premten, ndërsa si përkujtim për të shtunën autori përzgjedh bash *Zonjën e Shkodrës*, përkatësisht kultin e saj, ashtu siç nderohej e lutej atëbotë ndër të krishterët e qytetit.

Kreu i dytë /Shëjtia Mesh/ (f. 56-81) i përkujton besimtarit si me marrë pjesë në mënyrë aktive gjatë celebrimit të meshës, përkatësisht radhën e lutjeve përkatëse gjatë gjithë meshës, ndërsa kreu pasues /Mnyr m' e shëjtnue punt e soçme/ (f. 81-124) përshkruan në nënkrerë e rubrika të veçanta hollësi mbi gjithë atë procedurë që duhet të mbajë parasysh besimtari para, gjatë dhe pas dhurimit të sakramenteve të Rrëfimit dhe të Kungimit (/Eukaristisë).

Librin e ndjekin së fundi dy krerë të shkurtër që u kushtohen: D) falënderimit ndaj Zotit që i mundëson besimtarit të përjetojë dhe gëzojë jetën e krishterë si dhuratë hyjnore: /Kunora n' n^{er}/ (: *Kurora në nder*, f. 124-128) dhe E) /Udha Kryqs/ (: *Udha e Kryqit*, f. 129-143) ku përshkruhen thukët stacionet e fundit jetës së Jesu Krishtit, duke filluar prej gjykimit kapital ndaj tij e deri në prehjen e përkohshme të korpit të tij në varr. Libri përfundon me fjalën përmbyllëse: /Nji fjal knuosit/ (: *Një fjalë lexuesit*, f. 144), ku përpos kujtesës mbi thënien e do lutjeve shtesë, autori i lejon vetes kërkesën e vet legjitime ndaj lexuesit: /Mos harro n^e mram me than nji *Falemi Mri* për shpirt atij qi t' ka shkrue ket libr./

Siç cekëm shkurt më lart vepra mbyllet në po këtë faqe (f. 144) me shënimin *nihil obstat* të censorëve, të sigluar prej Mark Gallatës dhe Agustin Radovanit; si edhe me lejën e shtypit (: *Imprimatur*), të sigluar prej Fr. Dominicus Buttaoni dhe Joseph Canali. Janë këto të dhëna sikurse edhe fjala hyrëse e autorit që i japin vetë tekstit formën e duhur të një pune ndërkohë të përfunduar e të dorëzuar si të tillë për botim.

Veçori të kodit, të normës ortografike dhe të gjuhës së autorit në tekst

Duke e orientuar lexuesin që në fillim në ato vëzhgime të bëra dikur në detaj lidhur me tekstin e katekizmit të sivëllait të vet, Giuseppe Guagliata-s, kursejmë njëherësh përsëritje të tepërta, meqë: “[...] përditësimi me shkrimet shqipe bash në këtë periudhë (Basile 1845; Radoja 1862; 1876), në të cilat mungojnë tërësisht vëzhgimet hyrëse të kësaj natyre, na lejojnë të mëtojmë, qoftë edhe *ad hoc*, emrin e Guagliata-s, si dorëzanësin më të parë të atij kodi alfabetik dhe norme ortografike, që dëshmojnë thujtëse përgjithësisht botimet, qofshin këto edhe ekleziastike, në gjysmën e dytë të shek. XIX në Shqipërinë e Veriut. Afria dhe ndryshimet e këtij kodi dhe të kësaj norme me simotrat e veta në shekujt e pararendës duan kuptuar në këtë mënyrë për arealin në fjalë thjesht dhe natyrshëm si vijim i traditës, përkatësisht si risi të shek. XIX në kulturën e shkrimit shqip.” (Demiraj 2015 37)

Në këtë hulli ecën pra i dyti i radhës, që vjen me thënë autori ynë, në veprën e të cilit përjetojmë të njëjtin kod alfabetik e në thelb të njëjtën paketë rregullash të natyrës ortografike, që shfaqen së bashku qoftë si vijim i traditës së shkrimit shqip në këtë areal kulturor, ashtu edhe si risi të ndërmarra vetëdijshëm:

- a) në kod, si p.sh.: normalizimi i theksit të rëndë për të nxjerrë në pah rrokjen nën theks së bashku me përdorimin e theksit majërrethor si mjet grafik për shënjinim e hundorësisë e sipas rastit edhe të gjatësisë së zanoreve (khs.: <Te Stampùemin t Scëitit Cuvèn> f. 1); përkatësisht i vizës së gjatë mbi zanore (krahas dyfishimit të zanores) për të shënjuar gjatësinë e saj (khs.: <iū> pranë <iuu> “ju”); dhe
- b) në normë, duke iu përshtatur plotësisht ligjërimin të përditshëm në të folmen e (bashkësisë katolike të) Shkodrës, si p.sh. asimilimi thujtëse i plotë grupeve /nd/, /mb/ në /nⁿ/, /m^m/ (: <nn>, <mm>), që sipas Guagliata-s: “dikush bën të dëgjohet pas së parës një tingull i lehtë si *d*” dhe *mm* “që bën të dëgjohet pas së parës një tingull si *b*.” (Demiraj 2015 39) e sidomos rrëgjimin e plotë të zanores qendrore të patheksuar /ə/, përkatësisht kalimin e saj në fushën fonetike të zanores së mesme të përparme /e/. (Demiraj 2015 *op. cit.* 39vv.)

Në tekst vërejmë gjithsesi anomali të shpeshta në pasqyrimin grafik të bashkëtingëlloreve /q/, /gj/ pranë /k/, /g/ (sidomos në bashkëlidhje me /j/ para një zanoreje), meqë autori ynë përdor pa shpërndarje alografike sekuencën grafike <ch(i)> pranë <k(i)> dhe sidomos <gh(i)> çka lejon leximin e dyfishtë të strukturave fonetike përkatëse, si p.sh.: <chi> = /qi/, <chiorvet> = /qorvet/, <chioft> pranë <kioft> = /kioft/, <chiain> pranë <kiain> = /kajjn/ dhe <kiysc> = /qysh/, <kieif> = /qejf/

(: shq. let. *që, qorrave, qoftë, qajnë, qysh, qejf*), sikurse: <ghiξ> = /gjith/, <ghiγghi> = /gjygyji/, <perghiegh> = /pergjegji/ pranë <rug> = /rug/ (: shq. let. *gjithë, gjegji, përgjigji, rrugë*).

Një pjesë të këtyre anomalive në lexim e shton padyshim edhe perceptimi deri diku i vështirë i dikotomisë së tingujve vibrantë dhe lëngëtorë shqipes (: /r/ vs. /rr/ dhe /l/ vs. /ll/) në ndërgjegjen gjuhësore të autorit tonë që nuk është folës natyror i shqipes, çka ka ndikuar rregullisht edhe në shmangiet grafike në tekst, khs.: <populit> = /populit/, <perziel> = /percjel/, <sctyl> = /shtyl/, <chilue> = /qilue/ pranë <chieλ> = /qiell/, <i zili> = /i cilli/ etj. (: shq. let. *popullit, sjell, shtyllë, qëlloj, qiell, i cili*), sikurse <rug> = /rug/ kundrejt <parrîsi> = /parrîzi/, <ferri> = /ferri/ etj. (: shq. let. *rrugë, paraqsë, ferri*).

Mbështetja në ligjërimin e përditshëm të së folmes së Shkodrës (pas gjase me bazë dialektore të përzier) ka ndikuar në paraqitjen në tekst të varianteve të ndryshme dialektore. I tillë është p.sh. pasqyrimi konsekuent në fjalë dhe fjalëforma që përmbajnë togzanorin zanafillës */uo/, i cili sipas mundësive dhe rastit, por gjithnjë me rregullsi marramendëse, konkurren variantin dyzanor /ue/ pranë atij të asimiluar plotësisht në /u/. Kështu p.sh. edhe në tekstin që ndjek paragrafin në vazhdim, vërejmë se si në pozicion tejet fundor ndeshim rregullisht variantin /ue/, khs.: <mennue> = /menⁿue/, <cuitue> = /kujtue/, <chilue> = /qilue/, <nneerue> = /nⁿëruë/, <mcatnue> = /mkatnue/, <chindrue> = /qindrue/; ndërsa në trup të fjalës në rrokje të hapur apo të mbyllur ndeshim sipas rastit edhe variantin arkaik /uo/, por edhe /u/, khs. më /ue/: <εoja e beecueme> = /zoja e bēkueme/, <kan sckuem> = /kan shkuem/, <kan pusciuem> = /kan pushuem/ kundrejt togut /uo/: <kisc tasc e rennuome> = /kish tash e renuome/, <figuren e mrecluoscme> = /figuren e mrekluooshme/, <duor> = /duor/ (: shq. let. *duar*), <i malcuom mcati> = /i malkuom mkati/, e më tej gjegjësin e asimiluar në /u/ ~ /ū/: <scêitnushmes Mrii Virghin> = /shejtnushmes Mrī Virgjin/, <nanen e dasctnuscme> = /nanen e dashtnushme/, <t' scūmt iu> = /t' shūmt ju/ (= shq. let. *të shuarit ju!*) etj.

Shtëmangie të kësaj natyre ia rrisin edhe më shumë rëndësinë tekstit, duke e bërë atë objekt hulumtimi të mirëfilltë në studime të natyrës dialektologjike historike, përkatësisht të përshkrimit të së folmes së Shkodrës si qendra kryesore urbane në Veri të hapësirës kompakte shqipfolëse në gjysmën e shek. XIX, nga ku mund të nxirren përfundime me vlerë edhe sa i përket atij qerthulli problematik të kulturës së shkrimit shqip, me të cilin u përballën këtë periudhë autorët e këtij areali.

Epilog: Zoja e Shkodrës në pendën e Basile-s

Sigurisht që do të ishim të paplotë, sikur të linim pa përmendur, të paktën në mbyllje të punimit tonë atë vlerë unike që bart dhe përcjell penda e Basile-s me /Rugen e [tij t'] Parrizit/ në trashëgiminë e vyer të arealit kulturor të Veriut, më saktë në përkatësinë e tij të patjetërsueshme në historinë e kulturës shqiptare e europiane në përgjithësi. Kështu nuk bëjmë aspak çudi përse autori ynë (1845 52-56 vs. 1873 44-47) ia kujton dhe bën të qartë grigjës së lexuesve se kjo rrugë nuk i anashkalon, përkundrazi parakupton mirëfilli mirënjohjen dhe mbarështimin shpirtëror të kultit të Zojës së Shkodrës, andaj do meditar gjithherë me devocion për të, të paktën një herë në javë, bash ditëve të shtuna, si vijon:

/Men'im per t' shtunen Zoja e Shkodres

N' Arbnë është devocion fort e madhe per Zojen e Shkodres; sa është bukur për në ket dit, konsakruem laudit e nërit shëjtnushmes Mri Virgjin me men'ue t' dalunit zot asaj? Sa është mir, tuj njoft per se Zoja [e] bëkueme iku prej Shkodres me kujtue mnyren me e bā me ardh prap n'opak n' zembrat tona? Kalxojm për m[ā] para si ka qilue t' ikunit Zojës e Shkodres e masan'ej men'ojm me dobī t' shpirtit si me e sbut per me pas mishirier.

Njat Shkodres është një kish tash e renuome, ne t'cillen ishte nërue një figure e buker shëjtnushmes Mri. Por masi forti i fort Shkanderbek diq, Shkodra rā n'er duor turqvet e kie vum n'en haraç. At'her bāni vakī e tash kan shkuem treqin e shtatdhet e tet vjet qi Zoja e bëkueme tuj ik prej asaj kish, shkoi afer Roms ne një t' vocerr katun qi thohet *Genazzano*; atje kie, edhe është nërue prej gjith popullit, per se ka bām e bān deri sot shum mrekuļi. T' lumt ato dy konaqe Gjergjit e [De] Sclavis, qi paska nafake me perciel figuren e mrekuļoshme Zojës e bëkueme, prūm prej një shtyl zjermit naten e prej një shtyl erējet diten? Por t' shūmt ju, o t' kershtent e mī, qi m'etni pā nanen e dashtnushme! ... E pse o nana e dashtnushmeja, pse braktise jetimat e tū, pā n'im kundra anmiqvet, pse s' kē sevap per birt tuj, qi kajn, qi gjimojn t[a]sh gadi per kater shekull pā ty? *Ah, m' duket, qi Zoja bëkueme m' pergjegj; ah! une ika prej Shkodres per mkatet; e s' jam njit alā, per se s' kan pushuem alā mkatet; t' pushojn mkatet e une kam per me njit prap!*

1. Për aq i madh t' keq është i malkuom mkati, qi bān me ik prej nēsh jo veç gjygtārin e nërshem, do me than Tenzon,

por edhe pajtoren e sevapshme Zojen e bēkueme. Oh mkat i malkuom per gjithmon! Une t' braktisi, une t' largoj prej mejet per gjithmon!

2. Ah!, tash di fort mir, qi m̃a e verteta, e m̃a e mira divocion n^{er}er Zojen e bēkueme āsht me l̃an mkatin, me kput sixhirt e djallit, m' u largue edhe prej sebetesh. Se Zoja e bēkueme nuk āsht n' Shkoder, por munet me nkthye n' zembraf atynet qi jan p̃a mkat, o n^{opak} qi jan gadi me l[ā]n mkatin, qi jan gadi me mos mkatnue m̃a kurr. Ah, i mjeri une se nryshej due me qindrue n' mkat!
3. Jo, jo o Zoja [e] bekueme ma kurr me qindrue n' mkat! Po t' lus me fialt e shējtes kish.

Sgjidh, o Zoja, sgjidh sixhirt mkatnorvet; na jep driten qorvet; largo prej nesh t'kqiat e mkatit; na jep t' mirat e parrizit. Diftou qe ti jēsh nana; t' begenis per ty t' lutunat kush per nē lēm duroi me ken yti. O Virgjina p̃a mkat, n^{er}er t' gjith e b̃ut na b̃an t' but e t' dlirt e na sgjidh prej mkatesh; na jep jeten e dlir, na difto t' verteten udhen e parrizit, abola tuj p̃a Jesu Krishtin birin tan, gazmohena per gjith~ mon e jets. Amen, ashtu kioft./

Do njohēs sado tē pērciptē tē fushēs dhe sosh tē letrave shqip nuk do ta kenē aspak tē vēshtirē ta cilēsojnē kētē paragraf si dēshtminē deri sot mē tē hershme në hapēsirēn kompakte shqipfolēsē qē na kumton shqip mitin historik tē 'Fugurēs sē Zojēs sē Shkodrēs' me rrugētimin e saj hyjnor drejt Genazzano-s (Itali), ku iu shfaq popullit mē 25 prill 1467, sikurse gjithçka shqiptare qē bashkēlidhet me tē, ndër tē tjera: a) fiksimin e kētij miti në kujtesēn historike-intelektuale e, pse jo (!), edhe tē bashkēsīsē katolike shqiptare tē kohēs,³⁴ pērkatēsīsht b) ndërthurjen e tij tē natyrshme me ngjarjet historike tē kohēs, si p.sh.: vdekja e Skēnderbeut, pushtimi osman i vendit, eksodi tragjik i shqiptarēve drejt Perēndimit etj.,³⁵ dhe sidomos c) atē detyrim shpirtēror tē bashkēsīsē katolike shqiptare në shek. XIX pēr tē vazhduar me pērkujdesur e mbarēshtuar me devocion kultin e 'Zojēs sē Shkodrēs', tē cilēn bota e

³⁴ Pēr pronēsīnē e kētij miti historik në bashkēsīnē katolike shqiptare dēshton pas gjase 'pozitivisht' asociacioni kausal – si transformim 'faktikisht i pavērtetē' – në mendēsīnē e mēvonshme popullorē, i bashkēlidhur me vdekjen e Skēnderbeut (Lezhē: 17.01.1468), e cila nuk i priu aspak në kohē fluturimit hyjnor tē 'Fugurēs sē Zojēs' (Genazzano: 25.04.1467), sikurse edhe me dorēzimin e qytetit/kalasē sē Shkodrēs trupave osmane, qē ndodhi vite mē pas (25.04.1479).

³⁵ Duke u orientuar në kētē mot bashkē me ndërhyrjen e autorit se: /tash kan shkuem treqin e shtatdhet e tet vjet qi Zoja e bēkueme tuj ik prej asaj kish/, jemi në gjendje tē pērllogarīsim edhe vitin 1845, si vit i hartimit, pērkatēsīsht i redaktimit pērfundimtar tē tekstit prej pendēs sē autorit. Shih shēn. 12.

krishterë e mirënjuh dhe nderon sot e gjithë ditën në emrat e dhjetra e qindra kishave e kapeleve, sikurse në mijëra e mijëra riprodhime, veçse ashtu thjesht e 'ripagëzuar', si: shq. *Zoja e Këshillit të Mirë*, (it.) *Madona del Buon Consiglio*, angl. *Mother of Good Council*, gjerm. *Mutter vom Guten Rat*, sp. *Madre del Buen Consejo*, port. *Mãe do Bom Conselho* etj., etj. etj.

Parë nga kjo perspektivë 'Fugura e Zojës së Shkodrës' është një thesar i vyer dhe i patjetërsueshëm në trashëgiminë e kulturës shpirtërore shqiptare që e bashkëlidh atë natyrshëm me vlerat e patundshme të trashëgimisë kulturore-kristiane të Perëndimit, pra më se i krahasueshëm me vendin e heroit kombëtar shqiptar në historinë e Shqipërisë dhe perceptimin e tij në kujtesën historike-intelektuale të Perëndimit. Andaj nuk kemi përse bëjmë aspak çudi që në fund të shek. XIX, në Koncilin e Tretë të Arbënit (Shkodër, maj 1895) – bash kur Lëvizja e Rilindjes Kombëtare Shqiptare kishte ngjitur ndërkohë një pikë kulmore (!!!) – 'Zoja e Shkodrës' shpallet si *Pajtorja e Shqipërisë*.³⁶

Ndodhitë e mëpasme historike-kulturore në Shqipëri, sidomos në gjysmën e dytë të shek. XX, rrodhën ashtu si rrodhën, thënë më saktë ashtu siç nuk duhej të rridhnin: 'Zojës së Shkodrës' si *Pajtore e Shqipërisë* sistemi në fuqi i preu aortën kryesore të parës, sikurse gjithë institucioneve të kultit në vend, ndërkohë që me dhunën e vet strukturore informale e orientoi politikën e formimit intelektual drejt njëanshmërisë largvajtëse, sidomos sa i përket mbarështimit të kujtesës historike-intelektuale në vend. Është pikërisht kjo kujtesë që vuan thuajse të njëjtën situatë – mos edhe më keq (!) – në kohën tonë, pra edhe pas 25 vjetësh (1991-2016) *tranzicioni kulturor*, kur në bordet drejtuese dhe redaksitë përgjegjëse të veprave enciklopedike me rëndësi kombëtare gjëllijnë ende pjella hibride të atij orientimi intelektual-ideologjik dështak. Andaj nuk kemi përse bëjmë sot aspak çudi që 'Zoja e Shkodrës' dhe 'Fugura' e saj nuk figurojnë si zëra të veçantë sado minorë në Fjalorin Enciklopedik Shqiptar, qoftë në botimin e parë (Tiranë 1985), por sidomos në ribotimin e tij në tri vëllime (Tiranë 2008/9); një zë i veçantë për autorin tonë, Padre Vincenzo Basile-n, jo se jo..

SUMMARY

This study work is about Vincezo Basile SJ, who led the first mission of the Jesus Order in Albania. (Shkodër, 1841-1843) The study is

³⁶ Hollësisht Kamsi 1997.

mainly focuses on his social engagement as the founder of the first school for children who belong to the Catholic faith in this city, on activities as a writer of an Albanian prayer book and religion education needed for the Catholic believers. The prayers book published twice (1845, 1873) and the catechism book of his brother Giuseppe Guagliata SJ (1845, 1856, 1873) are considered the first Albanian books on the northern cultural area. In the second part of the paper, the author is dedicated to present the work of the Ignatian, the characteristics of the author's language, ending with the great cognitive values of the text regarding the cultural-religious reality in Shkodra in the middle of the 19th century, where the Catholics of Shkodra commemorated with special dedication the Lady of Shkodra as the patron of the city and of all Albania.

Bibliografi

- Annali siculi: Annali siculi della Compagnia di Gesù. Compilati dal P. Alessio Narbone d.O.d.G. dall' anno 1805 al 1859. Pubblicati e continuati sino a giorni nostri dal P. Gaetano Filiti D.M.C.; vol. IV: Deca quarta - II° Quinquennio. 1840-1844. Palermo 1908.
- Archivio del Collegio Urbano: Sec. VI, Dosja 1/3.
- Basile, Vincenz
- 1845: Ruga e Parrisit, calzuem kersctënvët Arbnis, prei P. Vincënzit Basile t' Sciochniet Jesus, N' Rom te Stampuemin t' Scëitit Cuvën de Propaganda Fide.
- 1873: Ruga e Parrisit, calzuem kersctënvët Arbnis, prei P. Vincënzit Basile t' Sciochniet Jesus, N' Rom te Stampuemin t' Scëitit Cuvën de Propaganda Fide. (botim i dytë)
- Camarda, Demetrio
- 1866: Appendice al saggio di grammatologia comparata sulla lingua albanese per Demetrio Camarda, Prato.
- Demiraj, Bardhyl
- 2012: Shkodra - një qendër albanologjike në prag të pavarësisë, në: „Hylli i Dritës” 4 [2012] 3-15, Shkodër.
- 2015: “Dotrina e Kershten” (1845) e P. Zef Guagliata-s dhe vendi i saj në kulturën e shkrimit shqip, në: “Buletin shkencor” (Seria e shkencave shoqërore), Universiteti “Luigj Gurakuqi”, Nr. 65 [2015] 24-45. Shkodër.
- 2016: Damnatio memoriae vs. laudatio funebris – dy shfaqje të ‘tranzicionit’ intelektual në Enciklopedinë

- Shqiptare, në: "Milosao" – Supplement i "Gazeta shqiptare" nr. 239 (26.06.2016), f. 1-5; dhe nr. 240 (03.07.2016), f. 2-5
- Dorsa, Vincenzo
 1847: Su gli albanesi. Recherche e pensieri. Napoli.
- FESH
 1985: Fjalor Enciklopedik Shqiptar, ASHRPSSH, Tiranë.
 2008/9: Fjalor Enciklopedik Shqiptar (ribotim – red. përgjegjës Emil Lafe) bl. I-III, ASHSH, Tiranë. (ribotim)
- Kamsi, Willy
 1997: Shëjtnorja e Zojës së Shkodrës. Shenime historike, Përpunue nga Willy Kamsi. Shkodër.
- Korade, Mijo SJ
 1982: Misionar i kulturri radnik isusovac Vinko Basile (1811. – 1882.), në: "Vrela i prinosi", Fasc. nr. 13 [1982] 106-155. Zagreb.
- Manek, F. – Pekmezi, G. – Stotz, A.
 1909: Albanesische Bibliographie, Wien.
- Meyer, Gustav
 1891: Etymologisches Wörterbuch des Albanesischen. Straßburg.
- Murzaku, Ines A.
 2006: Catholicism, Culture, Conversion: The History of the Jesuits in Albania (1841-1946), në serinë: "Orientalia Christiana Analecta" nr. 277, Roma.
- Peters, Markus W. E.
 2007: Der älteste Verlag Albaniens und sein Beitrag zu Nationalbewegung, Bildung und Kultur. Die "Buchdruckerei der Unbeflecten Empfängnis" zu Shkodra (1870-1945), Hamburg.
 (përkthyer shqip: Shtëpia botuese më e vjetër e Shqipërisë dhe kontributi i saj për Lëvizjen Kombëtare, arsimin dhe kulturën. Tipografia e Zojës së Papërlyeme në Shkodër (1870-1945), Tiranë 2016.
- Rrota, Justin
 1935: Për historinë e alfabetit shqyp. Shkodër.
- Shuteriqi, Dhimitër
 1976: Shkrimet Shqipe në vitet 1332-1850. Tiranë 1976.

— 52 —

durgnà, e me gëue Eotin per
ghiçç mon e iets n' parris . . . !

VII. MENNIM PER T' SCTUNEN.

Eoia e Shkodres.

N' Arbni àsct devoziòn fort
e mafe per Eoien e Shkodres ; sa
àsct bucur praa n' ket dit consa-
crùem làudit e nëerit scëitnusc-
mes Mrii Virghin me mennùe
t'dalùnin-cot assài ? Sa àsct mir,
tui gnoft persè Eoia beecùeme
icu prei Shkodres, me cuitùe
mnsren me e bà me arç prap
anopàk n' sembrat tona ? Cal-
zòim praa ma para si ka chilùe
t'icunit Eoies e Shkodres, e ma-
sannèi mennòim mme dohii t'
scpirtit si me e sbutt per me
pas miscirier.

Gnat Shkodres àsct gni kisc
tasc e rennùome, nne t'zilen iscte

— 53 —

nneerùe gni figùre e bùker scëit-
nuscmes Mrii. Por masi for-
ti i fòrt Sckanderbèk dich, Scko-
dra raa nner duor turchvet e kiè
vùm nnen haracc. At her bàni
vakii, e tasc kan sckuem tre
chin e sctat çèt e tèt vièt chi
Eoia e beecùeme tui ik prei as-
sài kisc, sckoi afer Roms nne
gni t' vozzer catùn chi ççohet
Genazzano : atiè kiè, eçè àsct
nneerùe prei ghiçç pòpult, persè
ka bàni, e bàni derl sot scium
mrecalli. T' lumt atò ds Co-
nàchie Ghièrghit e Sclavis, chi
pas kan nafake me perzièl figù-
ren e mreculùoscme Eoies e be-
ecùeme, prùm prei gni sctal
cièrmit naten, e prei gni sctal
eréiet diten ! Por t' sciùm t iu,
o t' kersctènt e mii, chi mme-
tni pà nanen e dasctnùscme ! ...
E pse o nana dasctnùscmeia, psé
braktise ietimàt e tuu, pà nniça

cundra anmichvet, psè s' kee sevàp per birt tui, chi chiain, chi ghimòin tasc gadi per catter scecuλ pà tɛ? Ah! m' duket, chi Eoia beecùeme m'perghiègh; ah! une ica prei Skodres per mcatet; e s' iam gnit allaa, persè s'kan puscüem allaa mcatet; t' puscüin mcatet e une kam per me gnit prap!

1. Praa ach i maz t' kech ascet i malcuòm mcati, chi bân me ik prei neesc jo vec ghiſghtàarin e nneerscm, do me ɛɛan Tencòn, por eɛè paitòren e sevàpscme Eoien e beecùeme. Oh mcat i malcuòm per ghiɛɛ mon! Une t' bractisi, une t' largòi prei mejet per ghiɛɛ mòn!

2. Ah! tasc di fort mir, chi mâ e verteta, e mâ e mira divozion nner Eoien e beecùeme ascet me lân mcatin, me kput sigirt e dialit, m' u largùe eɛè

prei sebetesc. Se Eoia e beecùeme nuk ascet n' Skoder, por munet me nkɛɛde n' cembrat atðnvet chi ian pà mcat, o nno-pâk chi ian gadi me lan mcatin, chi ian gadi mos me mcatnùe mà curr. Ah i mieri une se nràscei due me chindrùe n' mcat!

3. Jo, jo o Eoia beecùeme ma curr me chindrùe n' mcat! Po t' lus mme fialt e scèites kisc.

« Sghiɛ, o Eoia, sghiɛ sigirt » mcatnòrvet; na iep driten » chiorvet; largò prei neesc t' » kchiat e mcatit; na jep t' mi- » rat e parrisit. Distòu che ti » ieesc nana; t' beghenis per tɛ » t' lùtunat cusc per nee leem » duròi me ken sti. O Virghina » pà mcat, nner t' ghiɛɛ e büt » na bân t' but e t' dlirt e na » sghiɛ prei mcatesc: na iep ie- » ten e dlir, na distò t' vertè- » ten uɛen e parrisit, abolà tui

» paa Jesu Cristin birin tan,
» gaemòhena per ghiɛɛ mon e
» iets. Amen, ascetù kioft.